

jetno sedemletne vojne (1756–1763) v neki Attemsovi pridigi je pravzaprav kar osamljen primer, prav tako tudi vest o nalezljivih boleznih živine in o naravnih nesrečah. Prav zavoljo tega se pri obeh publikacijah Lojzke Bratuževe nismo dlje zadržali. Nanje pa je bilo potrebno opozoriti kot na del v zelo kompleksni in destletja trajajoči obravnavi Attemsovega delovanja s posebnim poudarkom na njegovih vizitacijskih poročilih. Ko bodo izšla še poročila zapiskov dolenskega in gorenjskega arhidiakonata, bo delo, vsaj kar zadeva slovensko etnično področje, končano.

Branko Marušič

Jože Maček, **Schwizenova instrukcija za upravnike državnih posestev iz leta 1788**. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Suplement 17 – Kmetijstvo. Ljubljana : Biotehniška fakulteta, 1992. 147 strani.

Je že lepo in prav, da vsaka veda skrbi za svojo preteklost, huje pa je, če zgodovinarji prezremo izid tovrstnih publikacij, ker so izšle v seriji, ki je nismo navajeni redno spremljati. Dela Jožeta Mačka, danes vodilnega slovenskega agrarnega zgodovinarja, so tako pomembna za slovensko historiografijo, da moramo kljub dejstvu, da so izšla že pred časom, odpraviti malomarnost in jim dati odmev v naši osrednji strokovni reviji. Baron Sigmund von Schwizen (Gradec 1747–Waldegg 1834), nekdanji ljubljanski okrožni glavar, se je kot državni uslužbenec in gospodar gospostva Waldegg tako uveljavil, da je 1788. leta postal upravnik notranjeavstrijskih državnih posestev. Funkcija zveni zelo imenitno, zlasti pri nas, kjer so zaradi reform Jožefa II. ostala brez pravega gospodarja tako velika gospostva kot so bila Stična, Kostanjevica, Ptererje, Klevež in še nekatera. Ker se v preteklosti državno upravljanje posestev nikoli ni izkazalo za modro, je seveda zelo zanimivo ugotavljati razlike med teorijo in prakso. Jože Maček nas v svoji knjigi seznanja predvsem z načeli, ki jih je hotel uveljavljati njihov vrhovni državni upravitelj, prihodnosti pa prepušča analizo prakse.

Baron Schwizen ni bil le teoretik in ni pisal samo na podlagi knjig, ampak je številna posestva, tudi kranjska, obhodil in neposredno opazil pomanjkljivosti. Zato njegova instrukcija ni zgolj zbirka želja in načel, ampak tudi delna slika naših gospodarskih razmer. Jože Maček nam v svojem delu daje prepis in prevod sicer tiskane a očitno redke instrukcije (Kleinmayr, Celovec 1788), ki jima dodaja tudi svoj komentar. Z ozirom na dejstvo, da je ta leta v nekaterih svojih delih raziskal posebno intenzivno, njegovega besedila ne gre razumeti kot dela kritičnega aparata ampak kot samostojno študijo.

Instrukcija je bila namenjena uradniškemu osebju notranjeavstrijskih državnih posestev. To naj bi na podlagi njegovih navodil na njih doseglo »najvišjo stopnjo fizične in moralne blaginje podložnikov« in »največji donos«. Najprej jim daje teoretična in praktična navodila glede sodstva, varstva lastninskih pravic, nato pa jih seznaja s svojimi pogledi o odnosih s podložniki, njihovih socialnih problemih, verskih in moralnih načelih, šolstvu in regrutacijah. Je nasprotnik srenjskih zemljišč, neracionalne izrabe agrarnih površin, malomarnega upravljanja financ. Glede pridobivanja denarja so mu najvišje vodilo licitacije. O vseh teh vprašanjih daje natančna navodila, katerih vodilo je največja rentabilnost veleposestva. Čeprav neprestano poudarja odnos do podložnikov, je v njegovih praktičnih navodilih zelo malo romantike. Ne dovoljuje, da bi cilj posvečeval sredstva, hkrati pa ni pripravljen poslušati opravičil za slabo gospodarjenje. Njegov ideal so bili zakupi celih ali le delov veleposestev, tam kjer to ne bi bilo mogoče, pa skrajno racionalno poslovanje. Ni dovoljeno pitanje živine (prireja loja), svinje naj bi gojili le tam, kjer se hranijo same, konjereje ne dopušča (je stvar posebnih kobilarn). Posebno skrb nalaga upravitelcem gozdov. Lov kot ribolov naj bi tudi dajali v najem, ribnike pa opustili. Ne prezre tudi pomena raznih obrti (mlini, apnenice, opekarne, fužine, topilnice) in manufaktur. Zelo podrobna so navodila o računovodstvu in odnosih med uslužbenci. Ob branju navodil vzemo, da je našel številne pomanjkljivosti zlasti na Kranjskem: »Čistočo moram predvsem priporočiti gospodom uradnikom na Kranjskem. V njihovih hlevih nisem našel niti na česalo, niti na krtačo, ko je vendar potrebno, da so rogata živina in konji čisti.« Tudi kranjsko vinogradništvo ni bilo primerljivo s štajerskim.

Poleg spoznavanja načel takratnega vodenja veleposestev pritegne Schwizenova instrukcija zgodovinarja tudi zaradi podrobnih navodil o odnosih s podložniki. Tako so bili upravitelji pogorelcu v najkrajšem možnem času dolžni izplačati 10% vrednosti kmetije, nadzirati so jih morali pri gradnji stavb, jim pomagati izboljšati kmetovanje, izboljševati živinske pasme kot tudi olajšati finančne razmere, zlasti dolgov oziroma zaostale obveznosti do gospostev. Zanimivo je navodilo, naj dolžniki te povrnejo z delom, zlasti pri kulturah, kjer je potrebno veliko fizičnega dela, vendar vselej dobijo del zaslužka tudi v gotovini, kar je zgolj zmanjševanje dolga na plačo. Tisti, ki se bo želel podrobneje lotiti problematike našega podeželja v tem času, pa bo v knjigi Jožeta Mačka iz instrukcije barona Schwizena razbral, kakšna dokumentacija je takrat nasatajala in kakšne vire velja iskati. Če bomo našli za katero naših gospostev v državnih upravi ohranjene dokumente, ki jih je zahteval upravnik notranjeavstrijskih državnih posestev, smo na sledi gradivu, ki lahko naše delo temeljito poplača. Že ob prevzemu uprave je bilo namreč potrebno za vsako gospostvo izdelati temeljni urbar, kjer so morale biti popisane vse pripadajoče stavbe, zemljiša, pravice, regali, dohodki od industrijske dejavnosti, zbrati natančne podatke o podložniških realitetah in njihovem ekonomskem pomenu za gospodarstvo, ugotoviti je bilo treba premoženjsko stanje podložnikov,

sestaviti seznam ljudi po hišah, družinah, opisati stanje živine in označiti njegovo gibanje, izdelati poročilo o cenah kmetijskih pridelkov, stavbnega materiala, plačevanju obrtnikov in dninarjev, sestaviti preglednik obrtnikov in manufakturistov s podatki o izdelkih... Tu je seveda še natančna knjigovodska in finančna dokumentacija iz tekočega poslovanja. Skratka, knjiga Jožeta Mačka je nekaj posebnega v tem, ker ne prinaša le slike neke dobe ali novega znanja, ampak nas naravnost vabi k delu v arhivih.

Stane Granda

Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940. Strasbourg : European Science Foundation; Dartmouth : New York University Press, 1991–1993, 8 knjig.

Serijski osmih knjig predstavlja prvi večji zgodovinski projekt, ki ga je vodil ESF (Evropski znanstveni sklad). Pri njem je sodelovalo nad 90 strokovnjakov z različnih področij (zgodovine, sociologije, geografije, antropologije, prava, izobraževanja in teologije) iz 18 držav, tudi iz Slovenije. Predlog, da bi Evropski znanstveni sklad izdal obsežno študijo manjšin oziroma natančneje, vlad in ne-gospodujočih etničnih skupin, je dal norveški zgodovinar John Herstad. Predlog se je razvil v raziskovalni program v odboru, ki ga je vodil Gerald Stourzh z Dunaja, program pa je nato tekkel pet let (1984–1988) pod vodstvom organizacijskega odbora, ki mu je bil na čelu F.M.L. Thompson z londonske univerze. Na jugoslovanski ravni je bil za sodelovanje ustanovljen Medakademski odbor za raziskavo o vladah in nevladajočih etničnih skupinah v Evropi (s sedežem pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti). Predsednik je bil Sergij Vilfan, tajnik Janez Stergar. Pisci so bili nazadnje samo iz Slovenije.

Izbranih je bilo osem tematskih sklopov, ki jih posamezne knjige predstavljajo kot zaokrožene celote: šolstvo, veroizpoved, jezikovne pravice, politična predstavnost, mednarodni odnosi, nacionalne elite, ruralni in urbanski element. Vsaka posamezna knjiga je samostojno delo z lastnim strukturnim prikazom projekta (le-ta je bil prepuščen uredniški ekipi) in obširno sintezo dejstev, relevantnih za določeno vprašanje; pri tem pa ne obsega celotne etnične problematike, ampak le primere, ki so časovno in tematsko najbolj značilni. Izbira primerov, ki je pogojena tudi s teritorialno omejitvijo preučevanja, izraža pestrost različnih situacij, stopenj ekonomskega, socialnega, kulturnega, jezikovnega in nacionalnega razvoja ter različnih oblik vladavin v Evropi. Vseh osem knjig je urejenih na enak način, tako da je v vsaki knjigi objavljen skupni predgovor, ki ga je napisal F.M.L. Thompson. Vsako knjigo pa začenejo seznam tabel in zemljevidov ter kratki življenjepisi sodelavcev, na koncu pa je imenski-krajevni-indeks. Vsako razpravo spremljajo opombe in bibliografija. Vse knjige imajo posebno uvodno razpravo, skoraj vse tudi zaključno primerjalno študijo (ena celo dve); pisci so uredniki ali uredniki in sodelavci. Dve knjigi objavljata dve vrsti razprav – najprej t.i. »case studies«, nato pa razprave, ki so »komparativna poglavja« ali »izbrani problemi v komparativni perspektivi«.

Prva knjiga je »**Schooling, Educational Policy and Ethnic Identity**« (1991, 20 + 427 strani) in jo je uredil Janusz Tomiak, rojen 1924 na Poljskem, zdaj profesor na londonski univerzi, s sodelavci (Knut Eriksen, Andreas Kazamias in Robin Okey). Knjiga obsega 15 študij: Richard Vincent Comerford (Maynooth, Irsko), Britanska država in vzgoja irskih katolikov 1850–1921; Robin Okey (Warwick), Vzgoja in narod v Walesu 1850–1940; Knut Eriksen (Oslo), Norveška in švedska vzgojna politika do negospodujočih etničnih skupin 1850–1940; Martti Kuikka (Helsinki), Vzgojna politika na Finskem pod rusko dominacijo 1850–1917; Maurits de Vroede (Leuven), Jezik v vzgoji v Belgiji do 1940; Manfred Heinemann (Hannover), Država, šola in etnične manjšine v Prusiji 1860–1914; Jozef Miaso (Varšava), Vzgojna politika in razvoj vzgoje na poljskih ozemljih pod avstrijsko, rusko in nemško oblastjo 1850–1918; Janusz Tomiak, Vzgoja negospodujočih etničnih skupin v poljski republiki 1918–1939; Wolfgang Mitter (Frankfurt am Main), Nemške šole na Češkoslovaškem 1918–1938; Jan Havránek (Praga), Vzgoja Čehov in Slovakov pod tujo dominacijo 1850–1918; Angelo Ara (Pavia), Italijanska vzgojna politika do narodnih manjšin 1860–1940; José Luís García Garrido (Madrid), Španska vzgojna politika do negospodujočih jezikovnih skupin 1850–1940; Robin Okey, Vzgoja in modernizacija v večetnični družbi: Bosna 1850–1918; Andreas Kazamias (Madison, ZDA in Kreta), Vzgoja Grkov v osmanskem cesarstvu 1850–1923: analiza (case study) kontrolirane tolerance; Costas Kyrris (Ciper), Vzgoja muslimanskih Turkov in krščanskih Grkov na Cipru 1850–1905.

Jan Havránek navaja v svoji razpravi nekaj primerjalnih informacij o nepismenosti pripadnikov različnih narodnosti v avstrijski polovici habsburške monarhije v letu 1910. Iste podatke so večkrat navajali tudi Slovenci, ponosni, da so po pismenosti zaostajali samo za Čehi, Nemci in Italijani (glej Milčinič-Krek, Kroaten und Slowenen, Jena 1916, str. 103). Nepismenost je namreč znašala pri Srbobrvatih 64%, pri Rusinih 61%, pri Romunih 60%, pri Madžarih 36%, pri Poljaki 27%, pri Slovencih 14%, pri Italijanih 10%, pri Nemcih 3% in pri Čehih 2% (Havránek ne navaja vseh teh števil). Nizek odstotek nepismenosti pri Čehih avtor pripisuje ugodnemu ekonomskemu, socialnemu in političnemu razvoju čeških dežel, v katerih je bilo kmečkega prebivalstva le tretjina (str. 237). Na češki univerzi in politiki v Pragi je bilo med študenti leta 1908 92% Čehov, 8% Hrvatov, Slovencev, Srbov in Poljakov (str. 247). Čehov je študiralo več na Dunaju kot na nemški univerzi v Pragi, kjer jih je bilo med vpisanimi le 6% (str. 247).